biblioteca școlarului

ÎNVĂȚĂTURILE LUI NEAGOE BASARAB CĂTRE FIUL SĂU THEODOSIE

Litera INTERNAȚIONAL

biblioteca școlarului

Neagoe
BASARAB

ÎNVĂŢĂTURILE LUI NEAGOE BASARAB CĂTRE FIUL SĂU THEODOSIE

Litera
INTERNAŢIONAL
BUCUREŞTI — CHIŞINĂU

REFERINŢE ISTORICO-LITERARE

Cea dintâi lucrare care ni aparţine în ce priveşte inspiraţia sunt Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie. *[...] ...Un întreg capitol din* Învăţături *cuprinde sfaturile asupra felului cum trebuie să se poarte domnul în toate împrejurările; cum să stea domnul la masă, cum să vorbească el cu boierii, cum să primească soliile străine, ce atitudine să aibă faţă de turci, cum să meargă la război, cum să se poarte în pribegie, care a avut pe vremea aceea un anume caracter. Este un suflu războinic admirabil în această parte a operei discutate.*

Este evident, o epocă în care turcii veneau altfel decât în vremea lui Matei Basarab. Aceasta nu-şi ascundea bogăţiile: el trăia când sultanul se bătea în Mesopotamia şi ţara era cu desăvârşire scutită de astfel de întâmplări; aici este momentul din secolul al XVI-lea când se crezuse cu putinţă ca un Basarab lepădat de lege, un Mohamed-beg, să ajungă în scaunul lui Vlad Ţepeş; este oglindirea unei întregi epoce războinice pe care nu putea să o cunoască acolo, în pacea mănăstirii, călugărul din secolul al XVII-lea, care nu avuse unde auzi sunete de trâmbiţă şi glasuri de asalt.

Pe alocuri pare că vezi toată purtarea lui Mihai Viteazul la Călugăreni. i, arătând că domnul trebuie să steie totdeauna pe un anume loc în luptă, lângă steaguri, scriitorul îl îndeamnă încă o dată să nu părăsească ţara: „din ţara voastră să nu ieşiţi, ci să şedeţi cu boierii voştri“, adecă tocmai ceea ce a făcut Ştefan cel Mare la 1476, ceea ce a făcut Petru Rareş la 1538, când s-au băgat cu toţii în adâncul Carpaţilor. Şi, la urmă, în acest pasagiu privitor la război, se spune: „măcar de ţi s-ar întâmpla şi moarte, iar numele tău va rămânea pe urmă în cinste“.

Toată cartea aceasta ar trebui desfăcută şi răspândită, căci este o adevărată carte de învăţătură pentru vitejie. Înainte de toate să avem simţul realităţilor şi simţul realităţilor ni spune că aceste „învăţături“ sunt un produs al spiritului militar de la începutul secolului al XVI-lea.

Dar Neagoe a putut foarte bine să scrie acestea. Ce înseamnă să „scrii“ pe vremea aceea? Însemna să lucrezi în colaboraţie cu un altul.

Împăratul Constantin Porfirogenetul a „scris“ cutare carte cu privire la administraţia Imperiului bizantin? Desigur nu a scris-o cu mâna lui: a avut înaintea lui izvoare şi a fost cineva care a redactat supt auspiciile lui. Şi Neagoe a avut desigur un astfel de ajutor, dar sunt fără îndoială şi părţi dictate de dânsul. De altfel ştiri că astfel de dictări se puteau face la noi în acea vreme le avem şi prin scrisorile lui Petru Şchiopul — foarte interesante. Ar fi de cel mai mare interes ca un om familiarizat cu sintaxa latină să facă un studiu asupra acestor scrisori ale lui, un studiu de sintaxă românească aşa cum se poate gâci supt cuvintele scrise în latineşte. Vestitele scrisori ale lui Mihai Viteazul scrise în latineşte au fost şi ele dictate. Şi, dacă s-a scris în sensul arătat la 1600, de ce nu s-ar fi putut scrie pe la 1520 de Neagoe Basarab?

Sensul cuvântului „autor“ este cu totul altul pentru aceea vreme şi cu totul altul pentru timpul nostru. Nu trebuie să ne luăm după sensul foarte precis, foarte conştient şi integru al nostru, pentru o epocă de aceasta, instinctivă, în care orişice găseai bun într-o operă veche reţineai pentru a face o operă nouă.

Dar să ne mai gândim la un lucru: Neagoe Basarab este însurat cu o principesă sârboaică, având ambiţii bizantine, crescută în tradiţia literară a Bizanţului şi, precum o dovedeşte Biserica Episcopală din Arges, şi în tradiţia artistică a Bizanţului. S-a văzut că Elena — Ecaterina din Moldova, soţia lui Petru Rareş, a provocat opera lui Macarie, din care a ieşit pe urmă opera cealaltă, imitată după Manase. Atuncea de ce Despina Miliţa, de la Bucureşti, nu ar fi îndemnat la acelaşi lucru la care a îndemnat Elena—Ecaterina de la Suceava? Dar însuşi numele acesta de Teodosie înseamnă o ambiţie. Căci Teodosie nu e după Teodosie cel Mare, ci după Teodosie al II-lea, împăratul Bizantin foarte bine cunoscut din secolul al V-lea. A numi pe cineva Teodosie, indiferent dacă numele venise de la tată sau venise de la mamă, arată o altă concepţie a domniei: concepţia care se vede din atmosfera literară a timpului, o mare mândrie imperială. Dacă ar fi fost vorba, numit cu nume de ţară, al unui biet domn fără legături cu tradiţia împărătească bizantină, ar fi altfel; dar este vora de Neagoe şi nu se poate admite pentru dânsul o lipsă de intenţie în numirea fiului Teodosie.

Şi adaug: călugărul ar fi trebuit să fie, pe lângă toate, şi foarte bine informat în ce priveşte familia lui Neagoe, să ştie care ar fi fost fiii lui, morţi înainte de momentul când s-a alcătuit cartea şi despre care vorbeşte atât de duios. El ar fi trebuit să ştie cine era mama lui, şi ea plânsă în aceste frumoase rânduri de jălanie. Locul acesta, s-ar zice, putea să-l ştie un călugăr de la Argeş. Dar în cazul acesta călugării ar fi spus ceva în

legătură cu biserica aceea de care atârnă el, şi asupra acestui aşezământ, artistic şi religios, care venea de la Neagoe, nu este nici un cuvânt.

Iată, sunt plângeri, aşa-numite „threne”, de acestea în literatura Bizantină, dar, întru cât pot judeca eu, psihologiceşte, nu filologic, mi se pare că greu s-ar putea nemeri o notă aşa de sinceră, de cineva care ar fabrica, pe numele lui, sau pe numele altuia, o operă literară, ca în cuvintele cu privire la Petru, fiul lui Neagoe, mort în cea mai fragedă copilărie.

Iar, dacă este vorba de o ultimă dovadă, formală, atunci dovada este următoarea: între cărţile lăsate de Petru Şchiopul, când a murit la Tirol, la Bozen-Bolzano, şi care au întrat în colecţia arhiducelui Ferdinand, se află şi învăţăturile către domn în privinţa felului cum trebuie să se poarte cu boierii la masă. Acestea sunt însă un capitol al Învăţăturilor lui Neagoe*. Prin urmare la 1594, când a murit Petru-Vodă,* exista forma slavonă a Învăţăturilor*, Petru-Vodă avea un fiu, faţă de care simţea tot atâta duioşie ca şi Neagoe pentru Teodosie, şi acel fiu era menit ca şi Teodosie să se stângă în floarea vrâstei între străini — Teodosie a murit la Constantinopol, iar Ştefan, frumosul fiu de domn cu părul bălan revărsat pe umeri; la Innsbruck — cu aceleaşi preocupaţii. El a strâns deci cu atâta grijă capitolul acesta care servea pentru învăţătura în străinătate de un călugăr, care a ajuns în urmă mitropolit, şi printre hârtiile lui Petru Şchiopul s-a găsit o foaie în care se cuprinde o lecţie de cronologie pentru coconul domnesc: anii pe cari trebuia să-i înveţe el pe de rost. Şi prin urmare capitolul acela făcea şi el parte, ca şi foaia care din fericire ni s-a păstrat, din cărţile de şcoală ale copilaşului domnesc.*

Mi se pare că este greu să se aducă o argumentaţie mai deplină decât aceasta. Aş putea să mai trimet la cutare scrisoare a lui Stan Jianu, tipărită de mine în Studii şi documente*, VIII, în care se poate vedea, pe la 1790, aceeaşi dragoste a unui părinte faţă de copilul la care ţine ca la ochii din cap şi aceeaşi durere părintească.*

Nicolae IORGA, III. Căutarea subiectelor proprii, *în* Istoria literaturii româneşti. Introducere sintetică*, Editura* Litera*, Chişinău, 1997, p. 63—69.*

Cel mai de seamă monument al cugetării şi simţirii româneşti în limba slavă îl formează însă Învăţăturile lui Neagoe către fiul său Teodosie*. Acest preţios monument este legat de numele domnului care a ridicat minunata mănăstire de la Curtea de Argeş şi mitropolia din Târgovişte şi care a fost protectorul călugărului sârb Macarie, patronând imprimarea primelor cărţi de slujbă bisericească pe pământ românesc.*

Un adevărat voievod al culturii româneşti şi un mare sprijinitor, prin darurile trimise, al creştinătăţii din întreg Răsăritul ortodox, oprimat sub apăsarea păgână, „ctitor mare a toată Sfetagora", cum îl numeşte Gavril, protul Muntelui Athos. Învăţăturile lui Neagoe *au fost utilizate şi de N. Bălcescu în studiul său despre* Puterea armată şi arta militară la români*, apărut în 1844 în revista „Propăşirea" de la Iaşi, şi fuseseră pulicate pentru întâiaşi dată cu un an mai înainte, în tipografia colegiului Sf. Sava. La epoca apariţiei, şi multă vreme mai târziu, se credea că aceste învăţături au fost scrise de evlaviosul domn al Munteniei în limba ţării. În 1894 învăţatul rus Lavrov, descoperind însă în Biblioteca Naţională din Sofia o redacţiune slavonească a* Învăţăturilor*, a închis discuţia, deoarece, în urma acestei descoperiri, toţi istorici noştrii literari sunt astăzi de acord că* Învăţăturile *au fost redactate în limba slavonă.*

N. CARTOJAN, Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, în* Istoria literaturii române vechi*, vol. I, 1940.*

[...] Învăţăturile *reprezintă, prin autorul şi conţinutul lor, o operă indiscutabil românească: întâia mare carte a culturii româneşti. Aceasta nu înseamnă, fireşte, că opera e în întregime originală. Se ştie bine că autorii râvneau pe vremea aceea mai puţin la originalitate, cât la adevăr impersonal; iar cu atât mai puţin un domnitor se va strădui să dea totul numai de la el. Pe urmă,* Învăţăturile lui Neagoe *conţin precepte morale, religioase, sau sfaturi general omeneşti, care erau cu atât mai utile cu cât erau mai verificate, sau spuse mai cu autoritate. Deci nu e de mirare dacă vor figura în lucrare multe citate din* Biblie*, alături de pasaje din* Omiliile *Sf. Ioan Crsostomul, din* Vieţile Sfinţilor*, din* Legendele populare*, sau din tratatele unor autori nu întotdeauna citaţi. Dar Neagoe vorbeşte fiului său nu numai despre puterea lui Dumnezeu şi slăbiciunea omului, despre împăraţii cei răi, pedepsiţi de Dumnezeu, şi despre obligaţia domnitorului de a asculta marele comandamente religioase şi morale —, ci şi despre lucruri mai personale, cum ar fi înmormântarea maicei sale, doamna Neaga, dându-i alteori sfaturi cum să cinstească, domn fiind, pe boieri şi pe slugi, cum să primească pe soli, cum să poarte războaie, cum să judece, cum să domnească. E greu de spus că locurile acestea din urmă nu sunt originale.*

Este însă un fapt că până la urmă totul se scaldă în perspectiva eternităţii. E o problemă cum acelaşi Neagoe, care făptuieşte orgolios, după modelul slăvit al împăraţilor bizantini, se miră împreună cu proorocul: „Ce este omul, Doamne, de-ai făcut pentru el atâta mărire"; e o problemă cum o conştiinţă care refuză religios lumea, se împacă

practic cu ea; — dar problema e a noastră, nu e a lui Neagoe. El nu simte conflictul, şi totul sfârşeşte la el pe dimensiunea eternităţii. Din orice regiune a lumescului, de pe orice plan al istoriei omeneşti, Neagoe îndreaptă gândurile fiului său către cele veşnice. „Mulţi împăraţi au împărăţit şi vieţuit pe această lume, iar împărăţia cerească puţini au dobândit-o". De aceea fiul său Teodosie trebuie să se gândească mai ales la treptele care-l pot urca spre contemplaţie. Şi într-un pasaj, care poate fi dintr-un tratat ascetic, dar care exprimă, revelator ca un poem, sensibilitatea în acelaşi timp religioasă şi filosofică a unui cuget românesc din veacul al XVI-lea, Neagoe arată fiului său care sunt treptele desăvârşirii: „Că, mai întăi de toate este tăcerea, iar tăcerea face oprire, oprirea face umilinţă, şi plângere, iar plângerea face frică, şi frica face smerenie, smerenia face socoteală de cele ce vor să fie, iar acea socoteală face dragoste, şi dragostea face sufletele să vorbească cu îngerii. Atuncea va pricepe omul că nu este dreptate de Dumnezeu". [...]

Pe planul eternităţii, unde sfârşeşte conştiinţa lui Neagoe, după ce a călătorit printre singurătăţi şi spaime, nu poate fi vorba nici de cunoaştere, nici de efort etic, pentru că nu e în joc spiritul pur şi simplu. Nici un moment Neagoe Basarab nu va sfătui pe fiul său să se închine efortului de luminare proprie, după cum nu-l va îndemna nici să făptuiască potrivit cu norme omeneşti. Contactul e între om şi Dumnezeu, nu între om şi propria sa conştiinţă legislatoare.

Ită deci ce înseamnă perspectiva eternităţii, pentru care optează spiritualitatea românească din veacul al XVI-lea. Conflictul de fapt dintre planul etern şi cel istoric este soluţionat direct, prin renunţarea la spirit, sau prin ocolirea spiritului cu tot ce implică el: cunoaştere, acţiune, afirmare omenească. Omul nu se afirmă aici; el este pus să mărturisească, doar.

Constantin NOICA, Ce e etern şi ce e istoric în cultura românească, *în vol.* Pagini despre sufletul românesc, *B., 1943, p. 13—14.*

Pentru literatura românească veche, negreşit că Învăţăturile lui Neagoe *constituie cea dintăi operă de compoziţie şi inspiraţie poetic laică. Originalitatea ei e mai pronunţată decât aceea a cronicarilor în slavoneşte, care se mulţumesc să nareze faptele istorice. Scrisoarea aceasta înseamnă, decii, un fapt de cultură din cele mai de seamă. Cu această lucrare suntem departe de simplele copii şi tipărituri slavone şi de probabile traduceri româneşti ale vremii. Avem de a face cu o primă scriere originală masivă închegată din gândurile şi simţire românească. Faptul acesta ar fi trebuit să primeze în ochii istoricilor literari, fiindcă opera îşi păstrează însuşirea enunţată chiar dacă s-ar plasa în secolul*

XVII, cum cred unii învăţaţi. Nu se poate găsi uşor în această vreme o operă care să o egaleze din punctul de vedere al compoziţiei şi stilului.

Traducerea în limba română, efectuată, după câte se vădeşte, în secolul XVII, aparţine unui cărturar de talent şi este una din cele mai reuşite ca limbă literară. Traducătorul are un deosebit simţ al limbii. Foloseşte un grai viu care îşi menţine prospeţimea şi căldura, şi topeşte într-o frază de rezonantă românească forme personale sau termeni adoptaţi din textul slav. Nimic nu dă impresia unei limbi cărturăreşti artificiale.

* * *

În Învăţăturile lui Neagoe Basarab *atenţia se îndreaptă liric către zbuciumul fiinţei omeneşti, care are idealuri pământeşti şi sociale, şi către educarea omului pentru viaţa în societate şi în stat, iar în istoriografia moldoveană din vremea lui Ştefan cel Mare, către imaginea naţională a istoriei, într-o vreme de dominare a religiozităţii şi cosmopolitismului cronografelor bizantine şi slave.*

Se pune întrebarea: de unde vine această închipuire spre un umanism local, în paralelă cu umanismul occidental în limba latină? Se poate spune că s-a trecut uşor peste substratul local de tip popular care a generat acest umanism. Umanismul occidental a luat naştere prin descoperirea antichităţii clasice şi s-a manifestat pe scară mare în limba latină (ântr-o anumită tentă livrescă). Umanismul din sud-estul Europei, inclusiv din ţările româneşti, şi-a tras seva, în primul rând, din cultura populară, cu fondul ei străvechi, superficial atins în mase de ideile bisericeşti, în al doilea rând, din acţiunile unor aşa-zise „erezii“, în realitate curente democratice, accesibile şi valabile în masele populare largi, precum bogomilismul, a cărui extindere şi persistenţă nu mai poate fi astăzi negată, în urma celor mai noi studii. [...]

Aşadar, Occidentul a descoperit cărţile şi spiritualitatea greco-latină, sud-estul Europei a descoperit direct valorile umane în cultura vie a maselor populare. De aci două umanisme (nimeni până acum nu a vorbit de un umanism sud-est european sui-generis în această epocă), care, deşi amândouă cultivă şi preţuiesc omul, idealurile, năzuinţele sociale, sentimentele lui, realităţile vieţii, au totuşi tentă deosebită. Şi, dacă ţinem seama de alte forme de cultură, precum arhitectura şi pictura, cu linii în bună măsură în spirit şi concepţie populare, atunci această diferenţă devine şi mai evidentă.

De aceea nu este nevoie ca activitatea lui Neagoe Basarab să fie etichetată cu firme de curente occidentale, iar personalitatea lui asămănată cu personalităţi occidentale, pentru că Neagoe Basarab nu

este nici Niccolò Machiavelli cu al său Il principe *(1531), nici Montaigne,* ci este Neagoe Basarab *(după cum Ştefan cel Mare nu este vreun condoiter sau conchistador,* ci este Ştefan cel Mare*), expresie deci a unui autohtonism, care face cinste prin originalitatea culturii româneşti şi îmbogăţeşte în acelaşi timp prin noutate de spirit şi creaţie, patrimoniul culturii şi literaturii europene. Încât şi el ar fi putut să spună, ca şi Horaţiu, dacă ştia ce-i va aduce vremea:* non omnis moriar.

Ion C. CHIŢIMIA, O nouă semnificaţie a culturii din epoca lui Neagoe Basarab, *comunicare tipărită în* Neagoe Basarab, *volum omagial publicat de Societatea culturală „Neagoe Basarab" din Curtea de Argeş, B., Editura* Minerva*, 1972, p. 124—129.*

[...] O lucrare de valoarea şi proporţiile Învăţăturilor *nu putea să se ivească decât în perioada de înflorire a culturii în limba slavonă la noi, la începutul secolului al XVI-lea, şi nu putea să fie concepută decât de un strălucit reprezentant al acestei culturi în Ţara Românească cum a fost voievodul Neagoe Basarab. [...]*

Învăţăturile *alcătuiesc în totalitatea lor un manual de educaţie morală şi politică menit a servi unui viitor domn. [...]*

Cu toate că împrumută pasaje întregi din scrierile pe care le foloseşte, nu se poate tăgădui lui Neagoe îndemânarea elocvenţei, cadenţa de mare vibraţie retorică, mai ales când vorbeşte (după Ion Zlatoust) despre fragilitatea vieţii, întreruptă de moarte [...]

Patetică este plângerea fiului Petru, cea mai mişcătoare pagină elegiacă din literatura română în limba slavonă [...]

Alexandru PIRU, Învăţăturile lui Neagoe Basarab*, în* Istoria literaturii române*, vol. I, B., Editura Academiei, 1964, p. 278—283.*

[...] Cei care au ţinut cu orice preţ să arate caracterul mozaical al scrierii şi n-au căutat să meargă mai departe, spre a ilustra poezia tipic medievală, s-au situat pe o poezie unilaterală. Căci pornind de la citate autorul, Voievodul Neagoe Basarab, dă sentinţe şi exemplificări din viaţa-i proprie ori a poporului, adaugă o foarte lungă parte izvorâtă din mintea sa cultivată şi sufletu-i sensibil la frumuseţi şi datorii ale vieţi.

Dar ca Învăţăturile lui Neagoe *să-şi atingă scopul, autorul foloseşte nu numai exemplul asociativ, ci şi foarte colorat. Opera se distinge printr-un limbaj poetic simbolic, metaforic. Se dovedeşte a fi stăpân pe literatura ecleziastică, din al cărei izvor figurativ se adapă şi opera sa, bun exemplu de scriere poetică medievală. [...]*

Sunt imagini care se referă la Cosmos. În această privinţă paginile devin ilustre, putându-se asemăna cu ale lui Francesco D'Asisi închinate soarelui, apelor, cerului. Iată ceva în acest sens din Învăţăturile lui Neagoe: *„Căci nu am de unde să încep a plânge păcatele mele către milostivirea ta, că păcatele mele s-au înmulţit ca stelele cerului şi ca nisipul mării, pe care le-am păcătuit în faţa ta, Doamne!*

O, stăpâne, împărate atotţiitor, făcătorule cerului şi al pământului şi al mării şi ale tuturora din ele, milostive, iubitorule de oameni, de tine se cutremură toate puterile cerurilor; pe tine te cântă soarele, pe tine te măreşte luna; pe tine te laudă stelele; de tine ascultă lumina...“ Dar sfera metaforei din Învăţături *e cu mult mai largă, păstrând însă ca trăsătură dominantă, în întregul sistem comparativ, asociaţia. Astfel, vorbind de milostenia nevirtuoasă, ea se aseamănă „... unei grădini, care are tot felul de poame şi flori, izvor de apă însă nu are“. Cuvântul e dorit să fie înţelept şi cuminte, „ca să meargă ca o răsplată ascuţită în inima domnului lui“. Iar mintea şi puterile trebuie să fie în om „... ca şi steagul în mijlocul oştirii“. [...]*

Din succinta înfăţişare a ideii de compoziţie şi stil a limbajului poetic al Învăţăturilor lui Neagoe*, rezultă că ne aflăm în faţa unei opere de adevărată literatură, de mare valoare poetică, tipică evului mediu. Părăsind vechiul drum bătătorit, al surselor şi al unor discuţii de natură speculativă, folosind analiza textului din perspectiva unor probleme de teorie literară, ajungem în miezul unor probleme legate de soarta fiecărei opere artistice mari. Fără să facem abstracţie de mulţimea de elemente eterogene din care se compune lucrarea, părţile originale sunt demarcabile şi ele trebuiesc puse în lumină, prin studii cât mai diverse.*

Scrisă în una din limbile de circulaţie, din acea epocă a începutului secolului al XVI-lea, opera lui Neagoe formează un tot organic cu frescele bisericilor bucovinene, cu strălucita artă miniaturală, cu costumul popular, cu tot ce constituie esenţe ale sufletului românesc, exprimat în forme artistice de mare valoare.

Gh. VRABIE, Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie. Compoziţie, stil, metaforă *în* Argeş, *1969, nr. 1, ian.*

Un lucru se impune fără dificultate celui ce a terminat de parcurs ultima pagină a Învăţăturilor: *ele sunt un imens* testament*, ideologic şi pedagogic, în a cărui redactare s-a făcut apel la resursele remarcabile ale unei arte a compoziţiei, cultivată în contact cu literatura bizantino-slavă, a cărei lectură destul de întinsă o găsim atestată la fiecare pas.*

Dar această artă nu se nutreşte exclusiv din livresc, aşa cum s-a afirmat, ci îşi are sursele primordiale în experienţa de viaţă personală a unui individ şi în experienţa lui socială, *prin care stabileşte legătura cu experienţa* colectivă *pluriseculară a poporului său. Ceea ce asigură unitatea operei şi transfigurează izvoarele, sudându-le într-un singur tot, este tocmai incandescenţa unei trăiri plenare, pe toate coardele sufletului omenesc, de la iubirea fiului faţă de mama sa, la durerea tatălui ce-şi plânge copiii morţi, sau contemplă cu melancolie sfârşitul său apropiat, care va lăsa pradă unei lumi pline de adversităţi pe unicul fiu rămas, şi de la lirismul religios al smereniei creştine la patosul puterii pământeşti, al iubirii „de moşie" şi al gloriei. În spatele acestei opere, alcătuită după canoanele evului mediu, care nu se sfia să împrumute copios, putem întrezări contururile unei* personalităţi *originale, puternic reliefată. E o trăsătură ce distanţează* Învăţăturile *de creaţiile tipic medievale, impersonale cel mai adesea, şi o proiectează pe fundalul noii epoci, moderne.*

Intensitatea *trăirii este egalată de intensitatea* gândirii. Învăţăturile *sunt în primul rând, prin însăşi deştinaţia lor, o operă* ideologică. *Ea vrea* să înveţe, să educe, *dar nu se limitează la generalităţi morale, ci posedă şi transmite un* sistem, *o foarte clară concepţie personală asupra unei serii de probleme complexe, sociale, politice, militare, diplomatice. Cu puţin efort la început, acest sistem de idei, care constituie armătura interioară a edificiului, poate fi perceput cu deplină claritate. El conferă* Învăţăturilor lui Neagoe Basarab *un loc original în excepţional de bogata literatură „parenetică", ilustrată de scrieri pe teme similare în aproape toate literaturile lumii, de la anticul Egipt şi străvechea Indie trecând prin Elada, Roma şi Bizanţ, până la bogata eflorescenţă a genului în Renaştere, care a dat pe Machiavelli.*

În sfârşit, acest om, *căruia nimic nu-i este străin, şi acest* gânditor *este un excepţional* artist. *Ne-o dovedesc gustul şi meşteşugul cu care-şi alege, prelucrează şi asamblează izvoarele (mai mult de o treime din Învăţături este construită cu astfel de „prefabricate"), tehnica unitară trădând, de la un capăt la altul, aceeaşi mână. Ne-o dovedeşte, şi mai clar, partea din opera sa ce i-o putem atribui fără rezerve, pe care a alcătuit-o dând glas propriilor sale meditaţii şi sentimente. Evident, vom admira pe creator şi acolo unde textul nu este al lui pentru măiestria cu care a ales. Dar ne vom limita, în acest caz, să-i ghicim intenţiile după felul cum mânuieşte foarfecele. Dreptul la o adevărată analiză şi judecată de valoare îl au însă, în primul rând, pasajele şi capitolele în care ne vorbeşte fără intermediar.[...]*

Din acest scop imediat, central al cărţii, care este unul pedagogico-

politic, precum şi din necesitatea de a expune şi a impregna în cititor ideologia generală a societăţii feudale — ceea ce lărgeşte sfera Învăţăturilor *şi face din ele oglinda complexă a concepţiei despre lume şi viaţă a societăţii medievale româneşti — a rezultat* structura *literară a* Învăţăturilor.

Potrivit scopului central şi scopurilor adiacente pe care şi le propusese autorul, trăsătura definitorie a Învăţăturilor lui Neagoe Basarab *o constituie tocmai caracterul lor „enciclopedic". Învăţăturile ne apar, astfel, în acelaşi timp ca o operă de instrucţie şi de educaţie religioasă şi morală, un breviar de ascetică şi mistică răsăriteană, o antologie de texte pedagogice selectate şi aranjate potrivit asopului general al lucrării, un tratat de teorie politică a monografiei bizantine de drept, un manual original de teorie şi tehnică a guvernării autoritate moderne, prin limitarea la dominarea puterii feudalilor, o sinteză a experienţei şi gândirii diplomatice româneşti, o carte de tactică şi strategie militară şi una din cele mai autentice şi mai valoroase creaţii literare din cultura română. Pentru fiecare din aceste faţete ale unui diamant aproape perfect şlefuit putem găsi corespondenţe în alte literaturi; nicăieri ele nu se întâlnesc* toate *în cuprinsul aceleiaşi scrieri şi într-o formă atât de unitară su raport literar. Hasdeu avea deplină dreptate să numească* Învăţăturile *„un falnic monument de literatură, politică, filozofie şi elocuenţă la străbunii noştri".*

Dan ZAMFIRESCU, Primul monument al literaturii române. Studiu introductiv *la ediţia* Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie, *B., Editura* Minerva*, 1971, p. 24—28.*

[...] Dacă Ştefan încheie şirul măreţ şi tragic al „cavalerilor", inaugurat de Mircea cel Bătrân şi ilustrat până la dânsul de un Ioan de Hunedoara, Dan al II-lea, Vlad Ţepeş, la rândul lui, Neagoe Basarab este prototipul marilor maeştri ai diplomaţiei situaţiilor critice, teoreticianul genial al acestei „arte a supravieţuirii, căreia îi consacră capitolul VII „Despre solii şi războaie" din opera sa monumentală Învăţăturile lui Neagoe Basarab *către fiul său Theodosie. Mănăstirea celebră de la Curtea-de-Argeş ridicată între 1512 şi 1517 şi devenită o a doua Sfântă Sofia pentru ortodoxia veacului al XVI-lea, precum şi această operă scrisă, denumită de Constantin Noica „întâia mare carte a culturii româneşti", sunt cele două titluri de glorie ale lui Neagoe în faţa istoricilor moderni.[...]*

Legătura dintre cultură şi politică, asocierea artei cu opera de educaţie civică o inaugurase, de fapt, Ştefan cel Mare, care zideşte biserici pe locul tuturor marilor sale bătălii şi le dictase inscripţii ce sunt adevărate

file de cronică. Ce mijloc mai abil — în vremi de credinţă ferventă — de a perpetua în popor, care nu citea cronica, amintirea epopeii şi de a-i cultiva simţul istoric? Dacă Moldova a dat pe cei mai mari istorici români, faptul se explică nu printr-o trăsătură specială a spiritului locuitorilor, ci prin amintirea legendară a lui Ştefan, coborât în folclor şi basm. *Neagoe este al doilea făurar de geniu al tradiţiei militante a literelor şi artei româneşti, dând el însuşi exemplu ca scriitor şi concepându-şi totodată glorioasa ctitorie de la Argeş ca un mesaj cifrat adresat contemporanilor şi posterităţii. [...]*

De fapt, în vremea lui Ştefan cel Mare şi a lui Neagoe Basarab, prin opera complementară a moldoveanului şi a Munteanului, s-au pus bazele naţionale şi s-a decis, pentru o jumătate de mileniu, viitorul.

Dan ZAMFIRESCU, Neagoe Basarab, *în* Tribuna României, *III, 1974, nr. 44, 1 sept.*

Cel mai de seamă scriitor psihologic din vechea noastră literatură. *[...]*

De aceea spiritul lui Neagoe Basarab de pe la 1500 seamănă uneori atât de izbitor, în aceste operaţii atât de delicate, cu spiritul occidental de pe la 1600. Bunăoară, unele sfaturi pentru domnie administrate de Neagoe Basarab fiului său Theodosie ne dau iluzia că avem în faţă sfaturile, tot pentru domnie, date de Don Quijote lui Sancho Panza, pregătit să plece ca ocârmuitor al pretinsei insule Baratoria. [...] Se descoperă, şi într-un caz şi în celălalt, aproape aceeaşi subtilă analiză cazuistică îndreptată către examenul conştiinţei.

Unul din efectele pătrunderii psihologice a lui Neagoe este urmărirea succesului prin trezirea uluirii, a uimirii în cugetul altora, foarte apropiată de ceea ce va fi mai târziu în Occident acea maraviglia *barocă. Domnul îi „va face de se vor mira toţi de răspunsurile lui" — adică puterile străine care au trimis la el soli. De fapt, însăşi ctitoria unuii edificiu ca acela al Curţii de Argeş se vede că are în vedere aceeaşi maraviglia.*

„Tu erai stâlparea mea cea înflorită..." *Neagoe Basarab era şi un incontestabil poet. Capitolul III din partea a doua, asupra căruia atrage atenţia şi Dan Zamfirescu, acela cu plângerea pentru amintirea mamei sale decedate şi pentru moartea fiului său Petru, cuprind unele din cele mai furtunoase şi mai nobile pagini de lirism elegiac din întreaga noastră literatură. Vibraţia patetică a durerii atinge o notă de intensitate pe care*

n-am întâlnit-o în asemenea împrejurări decât la poeţii arabi, în epoca preislamică la o Al. Khansa şi mai târziu, în vremea Abasizilor, la un Ibn-Ar-Rumi. [...]

În sfârşit, Neagoe Basarab utilizează procedee retorice de extracţie mai veche, pe care le-am întâlnit deopotrivă în textele Renaşterii apusene. Anume elocuţia care cuprinde o bogată dezvoltare a unei întrebări de ordin moral sfârşeşte printr-un elan liric al revoltei, o izbucnire interjecţională. Să dăm um exemplu. Leonardo da Vinci, acuzând funcţiunea distrugătoare a metalului şi, în altă parte, răutatea omului, termină respectiv prin: „O, animal monstruos"... şi prin: „O, cerule, cum nu te deschizi..." La fel întâlnim şi la Neagoe Basarab: „O, frică şi minune! Cum robul Şădea iar împăratul sta în picioare" sau: „O, Iroade, cum umpluşi paharul tău de sângele dreptului..." [...] În Renaştere era un lucru obişnuit ca o lucrare să fie scrisă într-o limbă veche (ân cazul lui Neagoe slavona, una din limbile universale ale Răsăritului), ceea ce nu-l scotea pe autorul respectiv din aria culturii pentru care a scris. Elogiul nebuniei *al lui Erasm sau* Utopia *lui Thomas Morus, deşi scrise în latineşte, nu aparţin culturii latine, ci celei olandeze prima şi celei engleze a doua.*

Edgar PAPU, „Învăţăturile lui Neagoe Basarab" în contextul Renaşterii, *în* Lumini perene*, Editura* Eminescu*, B., 1989, p. 227—231*.

[...] De aici până la Sadoveanu e numai un pas. Şi pasul a fost făcut, fără ştirea lui Sadoveanu, în slavona cărturărească a sec. XVI, apoi în limba desăvârşită a sec. XVII românesc.

Nu mă îndoiesc de cariera universală a cărţii lui Neagoe, care reprezintă manualul de omenie, etică, înţelepciune al poporului nostru vechi, pildă a capacităţii româneşti de a înţelege şi dura, de a se lega prin actul spiritului cu durata. Şi s-ar putea să se petreacă şi un alt paradox: s-ar putea ca acest surprinzător voievod cărturar al Ţării Româneşti să-i ducă de mână în universal, pe Eminescu, pe Sadoveanu, pe Blaga, pe Arghezi. Suntem totuşi în preajma unei astfel de întemeieri.

Paul ANGHEL, O carte iniţiatică*, în* Contemporanul*, 1971, nr. 9, 26 febr.*

[...] Urcat pe tron în împrejurări tulburi, în ianuarie 1512, pe când avea, probabil, 30 de ani, Neagoe îşi revendica nu numai aparenţa la puternica familie a Craioveştilor, care-l adoptase, ci şi ascendenţa domnească (fiu postum al lui Basarab, cel tânăr, zis Ţepeluş), singura

care îngăduia pe atunci obţinerea celei mai înalte demnităţi în ierarhia ţării. Unii cercetători au văzut în el un domn fără mari calităţi politice şi militare, deoarece în cei aproape zece ani de domnie n-a purtat nici un război, neţinând seama de faptul că integritatea Ţării Româneşti a fost apărată de el cum nu se poate mai bine, fără vărsare de sânge, prin înţelepciune şi tact diplomatic, consolidând graniţele atât la sud cât şi la nord prin tratative încununate de succes.

Pe de altă parte, uimitoare a ctitorie de la Curtea de Argeş, care constituie şi astăzi fala arhitecturii şi picturii româneşti din veacurile de mijloc, ca şi sprijinul generos acordat altor lăcaşuri similare din ţară şi de peste hotare, au fost interpretate doar ca o manifestare de exagerată evlavie, şi nu ca un act politic şi cultural, în coordonatele vremii, de înălţare artistică şi de rezistenţă împotriva cotropirii unui feudalism rapace şi distrugător.

Dar poate cea mai însemnată moştenire pe care ne-a lăsat-o înţeleptul voievod, „acest Marc-Aureliu al Ţării Româneşti — cum l-a caracterizat B.-P. Hasdeu —, principe, artist şi filosof", este cartea sa de Învăţături către fiul său Theodosie*, atât de contraversată de mai bine de un secol, de când a fost scoasă la iveală. [...]*

Dar, dincolo de aceste chestiuni încă controversate, avem în faţă o operă de o excepţională valoare literară, politică, diplomatică, didactică şi filozofică, într-o traducere românească din secolul al XVII-lea, de o inegalabilă frumuseţe. [...]

Vom adăuga, de altfel, că paternitatea lui Neagoe Basarab asupra acestei opere, ce reprezintă una din culmile cele mai strălucite ale literaturii de expresie slavonă din Europa răsăriteană, n-a fost niciodată pusă la îndoială de cercetătorii din alte ţări (Lavrov, Romanski, Sârcu, Iaţimirski), fiind cu toţii de acord că ea este o excepţională întruchipare a gândirii româneşti.

G. MIHĂILĂ, Un mare voievod cărturar, *în* România liberă, *1971, 15 sept.*

În general, concepţia lui Neagoe despre domnie este aceea a unei domnii autoritare. Comparând sfaturile pe care Neagoe le dă în Învăţături *despre felul în care trebuie să se poarte un domn şi titulatura domnului din documente, ne dăm seama că există o concordanţă perfectă între terminologia care sugera o domnie autoritară şi viziunea lui Neagoe despre domnie. De fapt, Neagoe, în opera lui scrisă, n-a făcut*

altceva decât să sintetizeze concepţia românească despre domnie, aşa cum se realizase ea în gândirea oamenilor care locuiau spaţiul carpato-dunărean în cele două secole de existenţă a Ţărilor Române. Teoretizând această concepţie, Neagoe ne-a lăsat un monument de gândire politică ce face cinste poporului din sânul căruia s-a născut, atât pe plan spiritual cât şi pe cel uman. Pentru că, alături de sfaturile pe baza cărora Neagoe clădeşte imaginea unei domnii autoritare, există sfaturile care pledează pentru omenie, pentru respectarea şi cinstirea omului, deci pentru demnitatea omenească. Demnitate, omenie, cumpătare, înţelepciune sunt caracteristicile unui domn bun, iar aceste caracteristici, prin pana lui Neagoe, ilustrează de fapt calităţile unui întreg popor.

Manole NEAGOE, Concepţia lui Neagoe Basarab despre domnie, *comunicare tipărită în* Neagoe Basarab, *volum omagial publicat de Societatea culturală* Neagoe Basarab *din Curtea de Argeş, B., Editura* Minerva, *1972, p. 44—50.*